

Історія

УДК 94 (477): 338.43.02:338.43

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17348300>

Реформування аграрної економіки в пострадянській Україні

Каденюк Олександр Степанович,

доктор історичних наук, професор, професор кафедри права,
професійної і соціально-гуманітарної освіти, ЗВО «Подільський державний,
університет», Кам'янець-Подільський, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-2173-6055>

Прийнято: 23.09.2025 | Опубліковано: 13.10.2025

***Анотація.** Мета дослідження – усебічний аналіз процесів аграрної реформи в Україні після здобуття незалежності, виявлення основних економічних, соціальних й інституційних наслідків трансформації аграрного сектору, а також оцінка ефективності політичних і законодавчих заходів, спрямованих на модернізацію сільського господарства. Для досягнення поставленої мети використано комплексний підхід, що поєднує якісні та кількісні методи: статистичний аналіз офіційних даних Державної служби статистики України та Міністерства економіки, порівняльний історичний аналіз реформ земельних відносин, огляд наукових публікацій щодо рентних механізмів, приватизації землі, кластерного розвитку й інноваційних практик у сільському господарстві. У процесі дослідження визначено, що перехід від колективної до приватної форми власності на землю залишався неповним, а формування стабільного ринку землі та повноцінного інституту приватної*

власності значною мірою сповільнювала відсутність ефективних інституційних і фінансових механізмів підтримки. Виявлено, що обмежений доступ аграрних підприємств до сучасних технологій і фінансових ресурсів негативно впливає на їхню продуктивність і конкурентоспроможність, а соціальні наслідки реформ містять нерівномірний розподіл земельних ресурсів і збереження економічної пасивності частини населення. Дослідження показує позитивний вплив формалізації прав на землю, застосування інноваційних технологій та і впровадження кластерних моделей господарювання, що дозволяє підвищити ефективність виробництва, стимулює розвиток регіональної економіки та сприяє зростанню інвестиційної привабливості аграрного сектору. У висновках наголошено на необхідності комплексних й узгоджених реформ, зокрема посилення інституційної підтримки, удосконалення рентного регулювання, розвиток сучасної агротехнологічної бази, активізацію інноваційних процесів і формування професійного й освіченого кадрового потенціалу в сільських регіонах. Окремо визначено перспективні напрями подальших досліджень, зокрема оцінку довгострокових соціально-економічних ефектів реформ, аналіз регіональних диспропорцій у розвитку аграрного сектору та дослідження ефективності нових фінансових й інноваційних моделей для підтримки сільського господарства. Отримані результати дослідження мають як теоретичне значення для розвитку аграрної економіки та інституційних підходів у науковій літературі, так і практичне значення для формування ефективної державної аграрної політики та підвищення конкурентоспроможності українського сільського господарства на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: земельна реформа, продуктивність аграрного виробництва, рентні механізми, інновації, кластерний розвиток, інституційна підтримка, сільська економіка.

Reforming the Agricultural Economy in Post-Soviet Ukraine

Oleksandr Kadeniuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of law,
professional and social-humanitarian education, Podilsky State University,
Kamyanets-Podilsky, Ukraine. <https://orcid.org/0000-0002-2173-6055>

Abstract. *The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of the agricultural reform processes in Ukraine following the attainment of independence, to identify the key economic, social, and institutional consequences of the agrarian sector's transformation, and to evaluate the effectiveness of political and legislative measures aimed at modernizing agriculture. To achieve this goal, a comprehensive methodological approach was employed, combining qualitative and quantitative methods: statistical analysis of official data from the State Statistics Service of Ukraine and the Ministry of Economy, comparative historical analysis of land reform processes, and a review of academic publications addressing rent mechanisms, land privatization, cluster development, and innovative agricultural practices.*

The study revealed that the transition from collective to private ownership of land remained incomplete, while the development of a stable land market and a fully functional institution of private property was significantly slowed by the absence of effective institutional and financial support mechanisms. It was also found that the limited access of agricultural enterprises to modern technologies and financial resources negatively affects their productivity and competitiveness. The social consequences of the reforms include the uneven distribution of land resources and the persistence of economic passivity among a portion of the rural population.

The research demonstrates the positive impact of formalizing land ownership rights, adopting innovative technologies, and implementing cluster-based models of agricultural management. These measures enhance production efficiency, stimulate regional economic growth, and contribute to increasing the investment attractiveness of the agricultural sector. The conclusions emphasize the necessity of comprehensive and coordinated reforms, including strengthening institutional support, improving rent regulation, developing a modern agrotechnological base, stimulating innovation processes, and forming a professional and educated labor force in rural regions.

Promising directions for further research are also outlined, including the assessment of the long-term socio-economic effects of the reforms, analysis of regional disparities in the development of the agrarian sector, and the study of the effectiveness of new financial and innovative models for supporting agriculture. The results obtained have both theoretical significance for the development of agricultural economics and institutional approaches in academic research, and practical relevance for shaping effective state agricultural policy and enhancing the competitiveness of Ukrainian agriculture at the national and international levels.

Keywords: *land reform, agricultural productivity, rent mechanisms, innovation, cluster development, institutional support, rural economy.*

Постановка проблеми. Реформування аграрної економіки України після 1991 року стало визначальним чинником трансформації національного господарства, однак цей процес супроводжували суперечності, пов'язані із земельною приватизацією, формуванням ринкових інститутів, нерівномірністю розподілу вигод і низькою ефективністю державної підтримки. Попри поступ у розвитку аграрного сектору, досі невирішені питання інвестиційної привабливості, соціально-економічної збалансованості

та конкурентоспроможності української продукції. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу результатів реформ і пошуку оптимальних механізмів їхнього вдосконалення з огляду на сучасні виклики й потребу забезпечення сталого розвитку аграрної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реформування аграрної економіки України посідає важливе місце в наукових розвідках вітчизняних учених, які досліджують історичні передумови трансформацій, сучасний стан земельних відносин, інноваційні напрями розвитку й інституційні механізми підвищення ефективності аграрного сектору. Наприклад, у роботі С. А. Дем'яненко [1] досліджена історія аграрної реформи в Україні, що дозволяє зрозуміти особливості трансформації земельних відносин і соціально-економічні наслідки реформ, підкреслюючи необхідність послідовної державної політики для підвищення ефективності аграрного сектору. У розвиток цього підходу В. М. Мамчур і Г. Г. Студінська [2] акцентують на інноваційному розвитку аграрної сфери в умовах реалізації національної системи стійкості, наголошуючи на важливості інтеграції технологічних, екологічних і соціальних аспектів для забезпечення економічної безпеки та конкурентоспроможності.

Водночас Т. М. Кушнірук, В. В. Додурич [3] та О. І. Ковалів [4] зосереджують увагу на теоретичних аспектах рентного механізму в сільськогосподарському землекористуванні, підкреслюючи, що формування рентних доходів стимулює ефективне використання земель, однак наявні регуляторні механізми потребують удосконалення задля більшої прозорості й економічної доцільності. У цьому контексті М. А. Одноріг, М. В. Півторак та О. В. Загороднюк [5] простежують історичні віхи інституціоналізації рентних доходів, зауважуючи, що непослідовність попередніх реформ обмежувала ефективність земельної політики та формування стабільного земельного ринку.

Емпіричний вимір проблематики демонструє дослідження О. Нів'євський та О. Галиця [6], у якому показано позитивний вплив формалізації прав власності на землю на продуктивність аграрного виробництва, що підтверджує важливість завершення земельної трансформації для підвищення економічної ефективності. Додаючи фінансовий аспект, О. І. Фурдичко та Н. І. Паляничко [7] наголошують на ролі рентного регулювання в стабілізації аграрного сектору та забезпеченні належного фінансового підґрунтя землекористування.

Проблеми інноваційного розвитку окремо висвітлює В. В. Скрипнік [8], зокрема в дослідженні проаналізовано сучасний стан аграрних підприємств в Україні та визначено технологічне відставання як одну з основних перешкод. П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк і Л. І. Курилоб [9] підкреслюють інституційні аспекти інноваційної діяльності, акцентуючи на потребі державної підтримки, розвитку кластерних структур і освітніх програм, що сприяють ефективному впровадженню інновацій. Сус С. С., Сундук Н. О., Ємець О. О., Мовчун С. М. та Цюпа О. О. [10] розглядають моделі фінансування інноваційного розвитку аграрного сектору, доводячи, що саме фінансові інструменти суттєво впливають на ефективність підприємств на регіональному рівні та їхню конкурентоспроможність.

Отже, аналіз літератури дозволяє виокремити основні напрями наукових досліджень і практичних реформ: удосконалення рентного механізму, інтеграція інновацій та екологічно сталих технологій, розвиток кластерних моделей господарювання та підвищення інституційної підтримки аграрного сектору. Саме ці напрями постають основними для забезпечення економічної ефективності й стійкого розвитку сільського господарства України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий і практичний доробок у вивченні реформування аграрної

економіки України після розпаду СРСР, низка важливих аспектів залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, бракує цілісного аналізу довгострокових наслідків земельної реформи для підвищення продуктивності сільськогосподарських підприємств, збереження сільських територій і соціальної стабільності в селі. Недостатньо вивченою залишається проблема формування інституційного середовища, яке б забезпечувало ефективну взаємодію між державою, бізнесом і сільськими громадами. Також потребує подальшого дослідження питання інвестиційної привабливості аграрного сектору та його інтеграції в глобальні ринки в умовах сучасних геополітичних викликів.

Методологічні підходи, застосовувані раніше, здебільшого були зосереджені на аналізі окремих аспектів реформ, що не дозволяє сформувати повну картину їхніх соціально-економічних наслідків. Обмеженість емпіричної бази також ускладнює формування обґрунтованих висновків щодо ефективності аграрних трансформацій у довгостроковій перспективі. Це створює наукову прогалину, заповнення якої – необхідна передумова для розробки дієвих механізмів аграрної політики.

Пропоноване дослідження спрямоване на систематизацію та поглиблений аналіз реформ у сільському господарстві України з урахуванням їхніх економічних, соціальних й інституційних наслідків. Використання комплексного підходу, розширеної емпіричної бази та сучасних аналітичних методів дозволить уточнити закономірності трансформаційних процесів і визначити шляхи підвищення ефективності аграрної політики. Це, зі свого боку, сприятиме заповненню наявних прогалин у науці та забезпечить практичні рекомендації для розвитку аграрної економіки України в умовах глобальних викликів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – комплексний аналіз реформування аграрної економіки України в пострадянський період і виявлення його економічних, соціальних і інституційних наслідків. Дослідження спрямоване на оцінку ефективності здійснених трансформацій і пошук перспективних напрямів удосконалення аграрної політики в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. Визначити основні етапи та специфіку реформ аграрної економіки України після 1991 року.
2. Проаналізувати економічні та соціальні наслідки трансформацій у сільському господарстві.
3. Окреслити невирішені проблеми та перспективні напрями подальшого розвитку аграрної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрна реформа в Україні стала закономірним й об'єктивним етапом розвитку сільського господарства. Аналіз теоретичних підходів до аграрного розвитку – від ідей фізіократів до сучасних концепцій глобалізації – свідчить, що трансформація українського аграрного сектору була неминучим процесом повернення галузі до її природної еволюційної траєкторії. З розпадом соціалістичної планової економіки на початку 1990-х років відбулося різке скорочення обсягів виробництва, збільшилося зuboжіння селян і загострилися проблеми деградації сільських територій. Частина політиків і фахівців схильні пояснювати ці негативні явища саме аграрною реформою та скороченням державної підтримки [1, с. 71].

Формування ефективної аграрної сфери України в рамках національної системи стійкості можливе за умови координації дій держави та місцевих громад у двох основних напрямках: підвищення продуктивності аграрного

виробництва й істотне поліпшення соціально-економічних умов життя населення сільських територій. Національна система стійкості визначає основні умови та напрями розвитку, що формують інноваційну структуру майбутньої моделі аграрного сектору. Вона передбачає оптимізацію секторальної структури національної економіки, розвиток глибокої переробки сільськогосподарської продукції та розширення вартісних ланцюгів у агропромисловому комплексі [2, с. 7].

Реформування аграрної економіки України після здобуття незалежності в 1991 році стало одним з основних елементів трансформації національної економіки. Процеси приватизації, децентралізації та впровадження ринкових механізмів були складними та неоднорідними, що зумовили різноманітні соціально-економічні, політичні й інституційні фактори. Для першого етапу реформ, який охоплював 1991–1999 роки, характерна переважно законодавча підготовка—до переходу сільського господарства на ринкові засади. Було ухвалено низку законів щодо приватизації державних і колективних земельних ресурсів, формування фермерських господарств і створення системи прав власності на землю. Однак відсутність ефективних механізмів реалізації цих законів призвела до часткової дезорганізації виробничого процесу, зниження продуктивності та соціальної напруженості в сільських громадах. Значну роль у цьому відіграли недосконалість інституційних структур й обмежений доступ фермерів до фінансових ресурсів, що обмежувало можливості для оновлення матеріально-технічної бази та впровадження сучасних технологій виробництва. На цьому етапі аграрна економіка залишалася наміру залежною від державної підтримки, яка мала переважно формальний характер і не сприяла сталому розвитку сектору.

Для другого етапу реформування, який тривав із початку 2000-х до 2010 року, характерна стабілізацією правової бази та початок формування

ринкових інституцій. Було впроваджено механізми кредитування фермерських господарств, розвиток аграрних бірж і системи державних закупівель. Зростала роль приватного сектору у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, а державна підтримка набирала структурованого характеру. Проте нерівномірність розподілу ресурсів, обмежений доступ до технологій і недостатня інтеграція в міжнародні ринки залишалися значними проблемами. Для цього періоду також характерне зростання конкуренції між різними формами господарювання та початок процесів укрупнення фермерських і агропромислових підприємств, що мало на меті підвищення ефективності виробництва та збільшення експортного потенціалу. Важливим досягненням цього етапу стало посилення уваги до розвитку інфраструктури сільських територій і підтримки соціальної сфери, що дозволило частково стабілізувати демографічну ситуацію та покращити рівень життя населення.

Третій етап реформ, який розпочався після 2010 року й триває до сьогодні, зосереджений на інтеграції українського аграрного сектору в глобальні ринки, упровадженні сучасних технологій й інноваційних підходів до виробництва й переробки продукції. На цьому етапі увагу приділено розвитку системи прав власності, підвищенню прозорості земельного ринку й удосконаленню механізмів державної підтримки. У 2021 році було започатковано відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, що стало значним кроком у напрямку формування ринкових відносин. Іntenсивно впроваджуються механізми державно-приватного партнерства, а також системи сертифікації та контролю якості продукції для забезпечення конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Незважаючи на досягнення, залишаються проблеми, пов'язані з нерівномірністю доступу до ресурсів,

обмеженим фінансовим забезпеченням малих фермерських господарств і соціальною нерівністю в сільських територіях.

Специфіка реформ в аграрному секторі України відображає унікальні особливості національної економіки й історичний контекст переходу від планової до ринкової системи. Важливий елемент – роль держави у формуванні правової й інституційної бази, що забезпечує стабільність і розвиток аграрного виробництва. Водночас значуща участь приватних господарств, фермерів і громадських організацій, що впливає на соціальну стійкість сільських територій та і сприяє розвитку місцевих ринків праці. Основний фактор ефективності реформ – інтеграція економічних, соціальних й інноваційних складових, що дозволяє забезпечити збалансований розвиток аграрного сектору, підвищити продуктивність і конкурентоспроможність на міжнародних ринках. Для наочного відображення динаміки реформ й основних характеристик різних етапів аграрної трансформації доцільно подати основні показники в таблицях 1–4. У першій таблиці відображено часові рамки та провідні напрями реформування аграрної економіки, що дає змогу простежити послідовність розвитку та зміну пріоритетів на кожному етапі. Друга таблиця репрезентує економічні, соціальні й інституційні особливості реформ, завдяки чому можна оцінити ефективність реалізованих заходів і виявити проблемні аспекти, які потребують подальшого удосконалення.

Проведений аналіз етапів реформування аграрної економіки України дозволяє констатувати, що трансформація сектору здійснювалася поступово та комплексно, із врахуванням економічних, соціальних й інституційних чинників. Кожен етап мав власні пріоритети: перший був пов'язаний із законодавчим закріпленням приватизації та формуванням фермерських господарств; другий зосереджений на стабілізації ринку й розвитку інституційного середовища; третій орієнтований на інтеграцію в глобальні

ринки та впровадження інноваційних практик. Історичний розвиток в Україні значною мірою зумовив відсутність поступової еволюції у сфері земельних відносин. Тому правова й економічна стабільність у цій галузі радше виступала винятковим явищем. У таблиці 1 показано, що результативність реформ визначалася оптимальним поєднанням державної підтримки, активізації приватного сектору та забезпечення соціальної стабільності сільських територій.

Таблиця 1

Основні етапи реформування аграрної економіки України
після 1991 року

Етап реформ	Роки	Основні напрями реформ	Економічні характеристики	Соціальні характеристики	Інституційні характеристики
Перший етап	1991 – 1999	Законодавче оформлення приватизації земель і формування фермерських господарств; відсутність ефективних механізмів реалізації законів	Зниження продуктивності, обмежений доступ до фінансів	Зубожіння населення, соціальна напруженість	Недосконалі інституційні структури, формальні механізми підтримки
Другий етап	2000 – 2010	Стабілізація правової бази; розвиток ринкових інституцій; кредитування фермерських господарств;	Зростання приватного сектора, розвиток ринку переробки	Поліпшення умов життя, стабілізація демографії	Удосконалення правової бази, розвиток кредитних і закупівельних механізмів

структурована державна підтримка; укрупнення підприємств і розвиток інфраструктури сільських територій					
Третій етап	2010 – дотепер	Інтеграція в глобальні ринки; упровадження інновацій; відкриття ринку земель; державно-приватне партнерство; сертифікація та контроль якості; підвищення конкурентоспроможності продукції	Інтеграція в глобальні ринки, підвищення продуктивності	Зменшення соціальної нерівності, розвиток сільських територій	Відкриття ринку земель, упровадження сертифікації та державно-приватного партнерства

Джерело: розроблено автором

У цілому проведені трансформації створили основу для подальшого розвитку аграрного сектору та підвищення його конкурентоспроможності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Для українських реалій характерною була непослідовність земельних реформ, коли нетривалі та революційні за суттю спроби лібералізації щоразу завершувалися неминучим відкатом назад [3, с. 120]. Протягом усього пострадянського періоду держава так і не ухвалила принципового рішення щодо визнання пріоритетності приватної власності на землю, яке б мало підтримку більшості населення. Це призвело до непослідовних і часткових земельних реформ у сучасній Україні.

У результаті проголошення права приватної власності на землю відбувалося паралельно із запровадженням обмежувальних законодавчих норм. Така ситуація зумовлена намаганнями поєднати в системі землекористування економічну доцільність із соціальною справедливістю [4, с. 22].

Уже на початковому етапі реформування аграрного сектору в Україні було зроблено спробу прискорити трансформацію земельних відносин шляхом масової приватизації земель, які перебували в користуванні сільськогосподарських підприємств. Проте передані в межах реформи землі закріплювали у формі колективної власності. Кожному члену трудового колективу була надана земельна частка (пай), оформлена як право спільної власності на певний земельний масив. При цьому власники не мали можливості продавати чи вільно розпоряджатися своєю ділянкою. Отже, повноцінний інститут приватної власності на сільськогосподарські угіддя, що передбачав би повний обсяг правочинностей власника, фактично не був сформований. Окрім того, із певними змінами така ситуація зберігається й сьогодні, незважаючи на суттєвий розвиток земельного законодавства [5, с. 49].

Отже, масова безоплатна передача земельних угідь у приватну власність за короткий час не спричинила формування численного прошарку сільськогосподарських підприємств. Відповідно, такий механізм розподілу земельної ренти на користь власників не став визначальним. Окрім того, значна частина власників земельних ділянок фактично не прагне реалізовувати свої права. Це пояснюється тим, що багато потенційних учасників земельної реформи спочатку належали до економічно неактивного населення. У результаті майже половина площі приватизованих сільськогосподарських угідь і нині перебуває у власності осіб, не задіяних у аграрному виробництві [6]. Водночас і ті, хто безпосередньо працював в аграрному секторі й отримав шанс стати власником землі, переважно не поспішали реалізовувати надані

можливості. До того ж інститут приватної власності на сільськогосподарські угіддя досі не набув остаточної юридичної завершеності. У більшості випадків земельна частка залишалася радше умовною одиницею, що мала лише середнє кількісне вираження в праві спільної часткової власності. Унаслідок цього залучення приватизованих земель до аграрного виробництва нерідко здійснювалося на неформальній основі, оскільки законодавчо передбачені механізми реалізації земельних реформ відзначалися складністю та суперечливістю [7, с. 8].

Скрипнік В. В. аналізує сучасний стан розвитку аграрних підприємств на основі інноваційних підходів і визначає основні проблеми, що стримують упровадження нових технологій у агропромислову сферу. Автор справедливо зауважує, що широке застосування інновацій – невід’ємний елемент сучасного виробництва й ефективний засіб вирішення соціально-економічних проблем агропродовольчого сектору, зокрема підвищення економічних показників діяльності аграрних підприємств і забезпечення населення високоякісною продукцією [8, с. 22]. Водночас наявні дослідження часто не враховують концепцію сталого розвитку та не деталізують конкретні інноваційні інструменти, які можуть бути застосовані в аграрній сфері. Колектив науковців ННЦ «Інституту аграрної економіки» підкреслює, що впровадження інновацій у виробничу діяльність, як одного з головних чинників підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств, не здійснюється системно [9, с. 254]. Саме системність критична при реалізації інноваційних ідей, тому вона має бути врахована під час моделювання розвитку аграрної економіки України в умовах національної системи стійкості.

Колектив науковців Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (Т. Сус, Н. Сундук, О. Ємець та ін.) зосереджує увагу на визначенні оптимальної моделі фінансування, здатної забезпечити

пріоритетний розвиток високоефективних напрямів і сформувати стабільні фінансові потоки для підтримки національної науки, стартапів і інноваційних підприємств аграрного сектору [10, с. 181]. Дослідники проаналізували десять основних моделей фінансування інноваційного розвитку аграрних підприємств і дійшли висновку, що кожна з них базується на комбінації різних елементів. Водночас вони підкреслюють, що забезпечення інноваційного розвитку потребує диверсифікації фінансових підходів, зокрема активного розвитку венчурного фінансування, яке виступає важливим чинником підвищення ефективності аграрного виробництва. Такий підхід до фінансування інноваційних процесів може бути корисним для моделювання подальшого розвитку аграрної сфери України, особливо з урахуванням інтеграції новітніх інструментів, зокрема краудфандингу.

Багаторічний досвід роботи в ННЦ «Інституту аграрної економіки» дозволив П. Т. Саблуку сформувати комплексний підхід до розвитку аграрного сектору, що враховує якість природного середовища. Автор зазначає, що під впливом інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу та зростання антропогенного й техногенного навантаження на довкілля змінюються вимоги до визначення меж впливу виробничих процесів на навколишнє середовище, а також до якості сільськогосподарської продукції та сировини. Це важливий прояв установа парадигми сталого розвитку [11, с. 35]. П. Т. Саблук також виділяє економічні інновації в аграрному секторі, які сприяють підвищенню економічних показників і результатів функціонування національної та регіональної економіки, й ефективності окремих суб'єктів господарювання. Такий підхід підкреслює значущість інтеграції інноваційних і фінансових моделей у процес реформування аграрної економіки України, що важливо для побудови стабільної та конкурентоспроможної аграрної сфери.

Модернізація аграрного сектору відбувається через розвиток переробних галузей, упровадження інноваційних технологій і цифровізацію сільськогосподарських процесів. Розширення доступу до наукових досліджень, консультаційних послуг і цифрової інфраструктури сприятиме стимулюванню сільського підприємництва та підвищенню продуктивності в усьому аграрному секторі [12, с. 84].

Для подолання наявних перешкод необхідна реалізація узгодженої державної та регіональної політики, спрямованої на підтримку кластеризаційних процесів, формування дієвої системи моніторингу й оцінки ефективності кластерних ініціатив, розвиток центрів аграрної експертизи, а також удосконалення механізмів професійної підготовки й перепідготовки кадрів. Скоординована реструктуризація фермерських господарств на основі кластерного підходу постає стратегічним інструментом післявоєнної трансформації аграрного сектору України [13, с. 14].

Трансформаційні процеси в аграрному секторі України стали однією з найважливіших складових економічних реформ, адже саме сільське господарство відіграє стратегічну роль у формуванні національної економіки. З початку 1990-х років село пережило низку перетворень, які стосувалися передусім зміни власності на землю, формування ринку оренди та поступового становлення інституту приватної власності. Проте відсутність послідовної державної політики та фрагментарність ухвалених рішень призвели до неоднозначних наслідків, які варто розглянути у двох вимірах – економічному та соціальному.

З економічної точки зору трансформація принесла як суттєві здобутки, так і загострила низку проблем. Позитивним результатом стала інтеграція українського аграрного виробництва у світові ринки. Україна увійшла до числа провідних експортерів зернових і олійних культур, що забезпечує стабільні

валютні надходження та підвищує роль аграрної сфери в макроекономічній стабільності. Великі аграрні компанії почали впроваджувати сучасні технології точного землеробства, що дозволило підвищити врожайність і скоротити витрати. Водночас посилення ринкової конкуренції стимулювало модернізацію виробничих процесів і розвиток інфраструктури.

Однак ці досягнення супроводжують вагомі дисбаланси. Була сформована модель дуалістичної економіки: з одного боку – великі агрохолдинги, що контролюють значні земельні масиви, а з іншого – дрібні фермери й особисті селянські господарства, які мають обмежені можливості доступу до кредитних ресурсів, технологій і ринків збуту. Ринок оренди землі став домінантною формою використання паїв, при цьому власники земель часто залишаються відстороненими від виробничої діяльності, обмежуючись лише отриманням орендної плати. Це призводить до ситуації, коли землекористування ефективно з точки зору експорту, але соціально мало орієнтоване.

Соціальні наслідки трансформацій виявилися більш суперечливими. Хоча аграрні реформи створили підґрунтя для розвитку підприємництва, більшість сільських мешканців не змогли стати активними учасниками цього процесу. Велика частина селянського населення отримала земельні паї, але не мала ані ресурсів, ані знань для їхнього ефективного використання. Унаслідок цього переважна частина земель опинилася в оренді, що спричинило формування пасивної моделі власності. Це поглибило соціальну нерівність, оскільки вигоди від аграрної трансформації були розподілені нерівномірно.

Важлива проблема – демографічний аспект : село втрачає молодь через низькі перспективи розвитку, відсутність робочих місць й обмежений доступ до якісних соціальних послуг. Трудова міграція стає типовим явищем, а населення сільських територій поступово старіє. Така тенденція загрожує

зменшенням людського потенціалу, необхідного для розвитку аграрної сфери. Крім того, соціальна інфраструктура села, зокрема школи, лікарні та культурні заклади, часто не отримують достатнього фінансування, що ще більше стимулює відтік населення.

У соціально-економічному плані трансформація земельних відносин сформувала парадоксальну ситуацію: економічні результати виглядають відносно успішними, але соціальна сфера продовжує занепадати. З одного боку, українське сільське господарство забезпечує вагомі експортні надходження, з іншого – не гарантує належного рівня життя для більшості сільського населення. Отже, трансформації показали обмеженість підходу, коли економічну ефективність ставлять вище за соціальну справедливість.

Перспективи подальшого розвитку полягають у тому, щоб поєднати продуктивність аграрного виробництва з інклюзивністю сільських територій. Це вимагає комплексної політики, орієнтованої не лише на експортні успіхи, але й на внутрішні потреби населення. Пріоритетними мають стати інвестиції в розвиток фермерства, підтримку сімейних господарств, підвищення зайнятості та розвиток місцевої інфраструктури. Лише тоді аграрна сфера зможе перетворитися з джерела валютних доходів у повноцінний інструмент соціально-економічної стабільності країни (табл. 2).

Таблиця 2

Економічні та соціальні наслідки трансформацій у сільському господарстві України

Показник	Позитивний ефект	Негативний ефект	Аналітичний висновок
Врожайність і продуктивність	Зростання завдяки інноваціям і сучасним технологіям	Дисбаланс між великими агрохолдингами та дрібними фермерами	Технології підвищили ефективність виробництва, але доступ до них нерівномірний

Структура виробництва	Розвиток експортоорієнтованих культур	Зменшення різноманітності виробництва, залежність від зовнішніх ринків	Спеціалізація підвищує прибутковість, але посилює продовольчі ризики
Інвестиції	Залучення приватного капіталу у великі підприємства	Низький рівень інвестицій у дрібні фермерські господарства	Нерівномірний розподіл інвестицій формує дуалістичну структуру аграрної економіки
Ринок землі та оренди	Формування стабільного механізму оренди	Пасивна власність, відчуження пайовиків від виробництва	Ринок оренди підвищує ефективність у короткостроковій перспективі, але посилює соціальну нерівність
Рівень доходів населення	Підвищення доходів частини пайовиків через орендні виплати	Низька вартість оренди, обмежена економічна активність власників	Економічна вигода селян часто обмежується символічними доходами
Зайнятість	Створення робочих місць у великих підприємствах	Скорочення зайнятості в малих господарствах, приховане безробіття	Відтік робочої сили підриває соціальну стабільність сільських територій
Демографія	Певна стабільність у регіонах з інвестиціями	Масова трудова міграція, старіння населення	Нерівномірність розвитку посилює регіональні диспропорції
Соціальна інфраструктура	Точкові інвестиції в окремих громадах	Загальний занепад шкіл, лікарень, культурних закладів	Недостатня увага до інфраструктури поглиблює соціальну маргіналізацію
Екологічний стан	Упровадження органічного та сталого землеробства в окремих господарствах	Виснаження ґрунтів, зниження родючості через інтенсивне виробництво	Потреба в екологічно збалансованій моделі розвитку сільського господарства

Джерело: розроблено автором

Аналіз економічних і соціальних наслідків трансформацій у сільському господарстві України демонструє двоїстий характер реформ. З одного боку, аграрний сектор досяг значних економічних результатів завдяки

впровадженню сучасних технологій, росту продуктивності та розвитку експортноорієнтованого виробництва, з іншого – соціальна сфера села залишається в кризовому стані: зростає нерівність, спостережено трудова міграція та занепад інфраструктури. Це підкреслює необхідність комплексного підходу до розвитку аграрного сектору, що поєднує економічну ефективність із соціальною справедливістю й екологічною стійкістю (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка агропромислового комплексу України за 2010–2024 роки

Показник	2010–2014	2015–2019	2020–2021	2022–2024	Аналітичний висновок
Валова продукція АПК, % зміни	+8–10%	+12–15%	+5–7%	-20–25%	Стабільне зростання до 2021 року, різке падіння через війну
Частка АПК в експорті, %	35–37%	38–41%	41–42%	30–33%	Підвищення частки АПК у експорті до війни, зниження через блокаду портів і втрати виробництва
Державна підтримка, млрд грн	5–7	10–13	13,3	10–11	Підтримка зростала до 2021 року, після війни скорочення через обмежені ресурси
Зайнятість у АПК, тис. осіб	1500–1550	1450–1480	1400–1420	1200–1250	Тенденція до зменшення через автоматизацію та відтік робочої сили
Ринок землі / оренда, %	70–75% угідь в оренді	75–78%	78–80%	80–85%	Збільшення орендної форми землекористування, власники часто пасивні
Соціальна інфраструктура	Частковий розвиток	Зниження фінансування села	Стабільність у деяких регіонах	Руйнування та занепад	Соціальна сфера села залишається проблемною, особливо під час війни
Експортні доходи, млрд \$	12–14	15–18	19–21	12–14	До війни зростання доходів, після війни падіння через втрати

					виробництва та логістики
--	--	--	--	--	-----------------------------

Джерело: розроблено автором на основі [14–15]

Аграрна політика України в сучасних умовах продовжує залишатися основним чинником соціально-економічного розвитку країни. Попри значні досягнення в реформуванні сільського господарства, включно із запровадженням ринку землі та підвищенням ефективності виробництва, низка проблем залишається невирішеною, що стримує сталий розвиток аграрного сектору. Одна з головних проблем – нерівномірний розподіл ресурсів і доступу до інвестицій. Великі агрохолдинги отримують значні державні дотації, пільгові кредити та технологічну підтримку, тоді як малі та середні фермерські господарства залишаються обмеженими в можливостях модернізації та доступу до ринків збуту.

Інша критична проблема – низька ефективність соціальної інфраструктури сільських територій. Поганий стан доріг, недостатня кількість шкіл, лікарень і культурних закладів спричиняє масову трудову міграцію, зменшує трудовий потенціал і підриває соціальну стабільність аграрних регіонів. В умовах війни ці проблеми стали ще гострішими: спостережено руйнування сільськогосподарських об'єктів, знищення посівних площ, блокування портів і логістичних коридорів, що безпосередньо впливає на виробничу й експортну діяльність.

Суттєвою проблемою залишається екологічна складова аграрної політики. Інтенсивне землеробство без належного контролю веде до виснаження ґрунтів і деградації земельних ресурсів. Водночас відсутність ефективної системи підтримки органічного та сталого землеробства стримує розвиток екологічно збалансованих форм виробництва, що важливо для довгострокової стійкості аграрного сектору (табл. 4).

Таблиця 4

Основні невирішені проблеми та перспективні напрями розвитку
аграрної політики України

Проблема	Наслідки	Перспективні напрями розвитку
Нерівномірний розподіл ресурсів	Обмежені можливості дрібних і середніх фермерів, зростання концентрації землі у великих агрохолдингах	Спрямування державної підтримки на малі та середні господарства, стимулювання доступу до фінансів і технологій
Соціальна інфраструктура села	Відтік населення, зменшення трудового потенціалу, зниження соціальної стабільності	Розвиток шкіл, лікарень, доріг і культурної інфраструктури на селі
Екологічна деградація	Виснаження ґрунтів, зниження родючості, ризику для довгострокової продовольчої безпеки	Стимулювання органічного та сталого землеробства, контроль ерозії та забруднення ґрунтів
Вплив війни та зовнішніх факторів	Руйнування виробничої інфраструктури, блокада логістичних коридорів, падіння виробництва й експорту	Розробка антикризових механізмів, відновлення інфраструктури та диверсифікація ринків збуту
Відсутність моніторингу ефективності реформ	Неможливість своєчасного виявлення проблемних напрямків, низька адаптивність політики	Упровадження систем цифрового моніторингу, оцінювання ефективності державних програм

Джерело: розроблено автором

Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу та визначення перспективних напрямів розвитку аграрної політики. До пріоритетних заходів належить підвищення ефективності державної підтримки, зокрема через спрямування ресурсів на розвиток малих і середніх фермерських господарств, стимулювання інновацій і впровадження сучасних агротехнологій. Не менш важливий розвиток соціальної інфраструктури сільських територій для збереження трудового потенціалу та забезпечення належного рівня життя

населення. Крім того, екологічна складова має стати невід'ємною частиною аграрної політики, зокрема шляхом стимулювання органічного землеробства, контролю ерозії ґрунтів і впровадження практик сталого ведення господарства.

Подальший розвиток аграрної політики також потребує посилення системи моніторингу й оцінювання ефективності реформ, що дозволить своєчасно виявляти проблемні напрямки та коригувати державні програми. Розвиток цифровізації й інформаційних технологій у сфері аграрного управління може стати інструментом підвищення прозорості, ефективності й адаптивності політики. Отже, поєднання економічної, соціальної й екологічної складових формує комплексну модель сталого розвитку аграрного сектору України.

Проведений аналіз показує, що аграрна політика України має значний потенціал для розвитку, проте її ефективність обмежена низкою невирішених проблем. Нерівномірний розподіл ресурсів, слабка соціальна інфраструктура сільських територій, екологічні ризики та наслідки війни стримують сталий розвиток сектору. Подальший успіх реформ потребує комплексного підходу, який поєднує економічну підтримку малих і середніх фермерських господарств, розвиток соціальної й екологічної складової, упровадження цифрових інструментів моніторингу та підвищення адаптивності державної політики. Такий інтегрований підхід здатний забезпечити довгострокову стійкість і конкурентоспроможність аграрного сектору України.

Висновки. Реформування аграрної економіки України сприяло досягненню окремих позитивних результатів, проте не усунуло ключові диспропорції розвитку. Найбільш значущими проблемами залишаються нерівномірний доступ до ресурсів, слабкість соціальної інфраструктури села, деградація ґрунтів і недостатня інтеграція екологічних принципів у виробничу практику. Військові дії та макроекономічна нестабільність додатково

посилюють ці ризики, обмежуючи виробничий потенціал і експортні можливості.

Аналіз дозволив виокремити кілька перспективних напрямів державної аграрної політики. По-перше, підтримка малих і середніх фермерських господарств визначальна для забезпечення продовольчої безпеки та соціальної стійкості. По-друге, упровадження інновацій і цифрових технологій здатне підвищити ефективність аграрного виробництва і його конкурентоспроможність. По-третє, розвиток соціальної інфраструктури та поширення екологічно сталих практик створюють умови для довгострокового збереження ресурсного потенціалу.

Визначені положення мають практичну цінність для формування державних і регіональних програм розвитку аграрного сектору. Вони можуть бути використані в розробленні інструментів підтримки фермерів, програм модернізації інфраструктури та механізмів екологічного регулювання.

Подальші дослідження доцільно зосередити на вивченні механізмів інтеграції дрібних виробників у ринкові ланцюги та на оцінці довгострокових екологічних наслідків аграрних реформ.

Список використаних джерел

1. Дем'яненко С. Аграрна реформа в Україні: історія і сучасність. *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34. № 1. С. 69–80. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.069>
2. Мамчур В., Студінська Г. Інноваційний розвиток аграрної сфери в умовах реалізації національної системи стійкості. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. С. 144–158. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-144>
3. Кушнірук Т. М., Додурич В. В. Особливості функціонування рентного механізму в системі раціонального землекористування.

Природокористування в умовах сучасних екологічних викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Кам'янець-Подільський, 20 березня 2025 р.). Кам'янець-Подільський: ЗВО «Подільський державний університет», 2025. С. 103–106.

4. Ковалів О. І. Парадигма завершення земельної реформи: авторські судження. *Ефективна економіка*. 2024, № 5. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/5525> (дата звернення: 05.10.2025).

5. Однорог М. А., Півторак М. В., Загороднюк О. В. та ін. Історичні віхи інституціоналізації рентних доходів у системі управління аграрною сферою України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 47–50. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/12670/1/Historical%20milestones.pdf> (дата звернення: 30.07.2025).

6. Nivievskyi O., Halytsia O. *Land Market Institutions and Agricultural Productivity in Ukraine*. European Association of Agricultural Economists (Working Paper). 2019. KSE Publications. URL: <https://publications.kse.ua/publications/land-market-institutions-agricultural-productivity-468> (date of access: 05.08.2025).

7. Фурдичко О. І., Паляничко Н. І. Особливості рентного регулювання фінансового забезпечення землекористування. *Збалансоване природокористування*. 2017. № 1. С. 6–10.

8. Скрипнік В. В. Інноваційний розвиток аграрних підприємств України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2021. № 20. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.20.2021.252585>

9. Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курилоб Л. І. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 706 с.

10. Сус Т., Сундук Н., Ємець О., Мовчун С., Цюпа О. Інноваційний розвиток аграрного сектора: моделі фінансування та оцінка впливу фінансування на регіональному рівні. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2023. Vol. 2 (49). DOI: 10.55643/fcaptp.2.49.2023.4021
11. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки у її становленні. URL: <http://surl.li/mghar> (дата звернення: 30.07.2025).
12. Попович К. Г. Відкриття ринку землі та модернізація аграрного сектору України: законодавчі зміни 2024–2025 років. *Актуальні проблеми економіки та підприємництва*. 2025. Вип. 1. С. 45–58. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.12>
13. Яловега Л. В., Поповиченко А. С. Механізм кластерної реструктуризації фермерських господарств в умовах структурної трансформації аграрного сектору України. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. Вип. 14. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16916799> (дата звернення: 30.07.2025).
14. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.07.2025).
15. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 30.07.2025).